

Szilágyi Ákos

Koinosz Hermész!¹

Hankiss Elemér és Lengyel László „Kétszög” című beszélgetőkönyvéről

Két népszerű személyiség, általánosan elismert szakmai és közéleti teljesítménnyel, egyre terebélyesedő életművel a háta mögött, gondol egy nagyot és szembefordul egymással, hogy az így létrejött köztes térben – a „vallatott” és a „vallató” fiktív szerepében váltogatva egymást – kimódolják és némiképp talán ki is kényszerítsék egymásból élettörténetük elbeszélését. Pontosabban szólva, kimódolják, hogy a számadó elbeszélés és visszafelé tekintő gondolkodás reflektív folyamatában *történetté álljon* össze, történetként csapódjon ki a nem-történő „én” körül

¹ Megjelent a 2000 folyóirat *Margináliák* rovatában *Hankiss Elemér – Lengyel László: Kétszög* (Helikon, 2003.) című beszélgetőkönyvéről (In 2000, 2003. 11-12. szám, 85-98.l.)

mindaz, ami az élés, átélés és megélés közvetlenségében összevissza, összefüggéstelenül kavarog (se füle, se farka), s ami a személyes emlékezet közvetlenségében is inkább a tudatáram asszociatív láncreakcióiban – hangulatok, képek, ízek, színek, szagok egymástól felvillanó emlékképeiben –, semmint történetként ölt, ha egyáltalán, belső alakot.

Vallomás és hazugság

Hankiss és Lengyel, úgy látszik, csak a beszélgetés (pontosabban a másik végtelenül óvatos és tapintatos kikérdezésének, türelmes meghallgatásának) teremtett-kitalált szituációjában képesek túltenni magukat azon az önkéntelen vagy kötelezően vállalt – mintegy az értelmiségi „comme il faut”-hoz tartozó – feszengésen, szemérmességen, gyanakváson, olykor egyenesen viszolygáson, amellyel – ha eltérő mértékben is – e szükségképp vallomásos-meditatív műfajt mindketten kezelik. Ugyan mit számít az én életem? Egy ember élete ezen a világon? A glóbuszon? Valahol Európában? Épp itt és most Magyarországon? A második évezred legvégén? Ki vagyok én? Miért tartozna bárki másra az, ami velem és enyéimmel történt, amin átmentem/átmentünk? Van-e és mi közünk ezen a szinten egymáshoz? És ami még ennél is kérdésesebb: hogyan oszthatnánk meg másvalakivel (pláne mindenkivel!), ami – a költőt idézve – „megmenthetetlenül személyes” és egyszeri? Hogyan beszélhetnénk el önmagunkat anélkül, hogy az elbeszélés – a megformálás folyamatában – szükségképp hazugsággá ne torzulna? Ha meg az igazságot úgysem lehet elmondani, akkor mi

értelme az egésznek? Nincs-e eleve kudarcra ítélve, nem reménytelen-e minden efféle vállalkozás?

Ez a visszariadás a vállalkozás szubjektíve átélt nagyságától vagy reménytelenségétől, ez a töprengő-tanakodó hanghordozás kétségkívül retorikai fogás *is* a két élettörténetet felvezető szövegben, s mint ilyen, az olvasó jóindulatának, rokonszenvének elnyerésére, illetve a szerzők, mint ismert és népszerű névalakok felé háramló olvasói jóindulat megerősítésére irányul, de nemcsak retorikai fogás. A bizonytalanság – szabad-e? kell-e? érdemes-e? – egzisztenciális eredetű: magvát az „incognitoként” és „nyelvsapdaként” ismert dilemma képezi. Amiről *nem lehet* beszélni, arról ugyebár hallgatni kell. De talán éppen azért *kell* beszélni róla, mert nem lehet. Nincs e lehetetlennél nagyobb erő, mely beszédre készítené az embert. Miért is beszélénk arról, amiről lehet? És persze ebben az összefüggésben a hallgatás is beszédes. Csak az ember képes hallgatni, ha ezen a beszéd elnémulását értjük. Akkor pedig a hallgatás is lehet hazugság. A vallomásos beszédhelyzet e feloldhatatlan ellentmondását talán Franz Kafka egyik – a gondolkodó nyelvet önnön csapdájába záró – paradoxona villantja fel legélesebben: „Vallomás és hazugság kéz a kézben járnak. Ahhoz, hogy vallhassunk, hazudnunk kell. Azt, amik vagyunk, soha nem tolmácsolhatjuk, hiszen azok *vagyunk*; elmondani csak azt mondhatjuk el, amik nem vagyunk, tehát a hazugságot. Csak a kórusban lehet némi igazság.”

Ha a közember (a nyilvános ember) életének valamely pontján bármi okból (mások unszolására, erkölcsi megfontolásból, „benső vezérének” engedve, politikai megrendelésre, a piac „hívására” vagy becsvágyból) úgy dönt, hogy elmondja addigi

életének történetét, megalkotja pályája emlékezetét, akkor ritkán találja szembe magát az elbeszélhetőség morális és egyben filozófia dilemmájával oly módon, ahogy a *Kétszög* literátor értelmiségi elbeszélői. Mert bármi lett légyen is éppen hivatalos besorolásuk, tényleges szakmájuk, mindenekelőtt *literátorok* ők – *írástudók*, *clerc*-ek – és ezt éppen azzal vallják meg a szövegben, hogy az élet-elbeszélésből, az elbeszélés „hogyan”-jából és a „miért”-jéből problémát – morális és intellektuális problémát – csinálnak. A személyes sors egzisztenciális aspektusa elbeszélhetetlen: örökre incognitóba van zárva. Minden közlése, megfogalmazása, verbalizálása (egyben tehát tárgyként való lekerekítése, szerepszerű bemutatása, dramatizálása, irodalmiasítása stb.) úgy jelenik meg az elbeszélés dilemmája előtt álló személy előtt, mint a hazugság, az önmeghamisítás fenyegetése, mint a hiteltelenbe süllyedés. Hankiss ezt a keserves egzisztenciális dilemmát sokkal kiélezettebben, szinte drámaian éli át, s nemcsak akkor és addig, amikor és amíg megfontolva Lengyel ajánlatát, rááll a beszélgetésre. A vállalkozás egzisztenciális képtelenségére való folyamatos reflexió úgyszólván beépül felidéző-emlékező és megértő-értelmező elbeszélői hangjának intonációs karakterébe.

Az immanens hallgató

Ezzel a dilemmával a *Kétszög* mindkét beszélője – Hankiss egzisztenciálisan kiélezett formában, Lengyel valamivel prózaibb módon – szembenéz, mielőtt egyáltalán belemenne a vallomásos beszédhelyzet fikcionalizálásába és elkezdene mesélni. Mintha a *pár*-beszéd, a kétszög köztes tere, dialogikus

közösségisége némiképp az „igazmondó kórust” pótolná. A kórusban egymásra épülő, egymást keresztező, egymást építő-erősítő szólamok vannak: az *egyes* hangja hol kiemelkedik belőlük, előlép, hol visszasüllyed a szólamba, illetve a szólamok egymásra épülő közös hangzásába, anélkül, hogy valaha is teljesen elszakadhatna tőle, önállóvá és magányossá válva. A *Kétszög* kettős szólama is ehhez hasonlóan bonatkozik ki, egymásba fonódva-csavarodva, egymásra épülve, egymást ellenpontozva és ezáltal erősítve, s így léphet túl az egyéni hang vallomásos szólama azon az igazság-fokon, amit Kafka könyörtelenül hazugságnak nevez, s amelyen külön-külön, önmagukba zártan, elszigetelten megrekedtek volna, akármilyen könyörtelenül néztek volna is szembe elképzelt – az eltűnt időbe kivetített-elképzelt – önmagukkal (dehisz a „könyörtelen szembenézés” is egyike csupán a történeteknek, a „hazugságoknak”!).

A beszélgetőkönyv szerzői tehát *egymásnak* – egymáshoz, egymás mellett, egymás ellenében beszélve – mondják el a maguk történetét, hogy ezen a módon *mindenkinek* elmondhassák, végtére is, beszélgetésüket a közlés, a közreadás, a nyilvánosságra hozatal feltett szándékával kezdik el és folytatják le. Az elbeszélés hallgatóját és tétjét is meghatározó szerzői intenció szempontjából nem lényeges, hogy a beszélgetés élőszóban vagy írásban folyik-e. Hiszen előbbire is csak azért kerülhet sor, hogy rögzítsék és utóbb megírják, persze, egy fikcionalizált beszédhelyzet és az ebben lehetséges beszédműfajok stilisztikáját követve. Úgy beszélnek tehát, mint akik kettesben, egymással beszélnek ugyan, de egyben a lehető legnagyobb publikum előtt beszélnek, kissé talán ahhoz hasonlóan, mint amikor beszélgető-műsorokban – színpadon, kamerák vagy mikrofon előtt – kérdezik ki vagy

készítetik elbeszélésre, emlékezésre, vallomásra a meghívottat. Csak ezúttal a kifaggatásra kettős szerepben és két felvonásban kerül sor: a kifaggatott a következő felvonásban maga válik faggatója kifaggatójává.

Elbeszélő hangjukban mindenesetre nemcsak a másik személy van folytonosan jelen (akihez beszélnek, s aki mindenekelőtt arra hivatott, hogy aktívan hallgassa az elbeszélést és értő kérdésekkel ösztönözze, illetve irányítsa azt), hanem egy egész *hallgatóközönség*, amely empirikusan ugyan nem határolható körül, mindazonáltal jól kihallhatóan és jól felismerhetően *a magyar értelmiségi osztály*. Más társadalmi összetételű hallgatóközönség ezt a beszédmódot vagy eleve nem is értené, vagy legalábbis nem találná magát benne, távolinak érezné a történetet, idegennek a hangot. Ez a – történelmileg és bizonyos fokig nemzedékileg is meghatározott – *kortárs értelmiségi hallgató* a páros élet-elbeszélés *immanens hallgatója*, aki mintegy benne él az elbeszélők hanghordozásában, jelenlétével aktívan részt vesz abban, ahogyan és amit magukról elbeszélnek. Értelmiségi hős, értelmiségi elbeszélő, értelmiségi hallgató, jóllehet az *így* elbeszélte életeken a huszadik századi kelet-európai történelem *magyar mintázata* üt át, ennyiben bárki számára saját életére vonatkoztathatóan, vagyis érthetően, elolvashatóan. Szó sincs tehát itt belterjességről, exkluzivitásról, egymást félszavakból megértő entellektüelek emelkedett eszmecseréjéről! A nyelv nagyon is közvetlen, köznapi, már-már familiáris: az értelmiségi életvilág a kortársi közösségben kitágul, a különös tapasztalatban mindenki saját tapasztalatára ismerhet. Mert a hanghordozástól elválaszthatatlan *immanens hallgató* csak a *formát* – a beszédmódot, az elbeszélésmódot, a stilisztikát –

határozza meg, vagyis azt, hogy miért olyan a szöveg, amilyen; azt nem határozza meg, ki lehet a szöveg empirikus olvasója. A két hallgatói pozíció nem esik egybe: ha a szöveg megértéséhez az immanens és empirikus hallgatónak (olvasónak) azonosnak kellene lennie, akkor a szövegekultúra egész világa sötétségbe borulna előttünk: alig tudnánk valamit elolvasni. Az immanens hallgató együtt születik a szöveggel és örökre benne marad, az empirikus vagy tényleges olvasó viszont nincs benne. Számára a szöveg ezzel az immanens hallgatóval *együtt* adott, mintegy tárgyi értelemben vett adottság, akár érti, akár nem érti az adott szöveget, akár élvezi, akár szenved tőle.

Ebben az értelemben a mesélőkör – szubjektíve: a mesélők és hallgatók számára – szinte intimmé válik: magunknak, avagy hát a „mieinknek” mesélünk magunkról – a magunk örömeire és okulására véget, de egy egész társadalom színe előtt. Vagyis az elbeszélésnek *bárki* az olvasója lehet. Bárki megértheti és kedvére értelmezheti, a maga értelmi világa felől nézve, ennek az értelmi világnak az érzéki-szellemi artikulációs szintjén (föltéve és meg is engedve, hogy a történet irodalmilag megformált, hiszen a szerzőket az irodalmi közlés és nem az öndokumentálás szándéka vezette). Csupán arról van szó, hogy a szövegben létesülő értelmi világ *a kortárs kelet-európai magyar értelmiség „világa”*, hogy mind szerzője, mind hőse, mind immanens hallgatója értelmiségi ember, értelmiségi látószöggel és allűrökkel, értelmiségi anekdotákkal, az értelmiség élet jellegzetes színtereivel (kutatóintézetekkel, egyetemekkel, szerkesztőségekkel, konferenciákkal, könyvtárakkal, tanulmányutakkal, ilyen-olyan mozgalmak gyülekezőhelyeivel és fórumaival, intézeti folyosók alkalmi és magánlakások rendszeres

baráti és kollegiális fecsegőszalonjaival). Maguk az élettörténetek, a személyes sorsok is magyar értelmiségi sorsok, az értelmiségi (az írástudó) jól ismert morális dilemmáival – buktatóival és kételyeivel –, követendő és elutasítandó, vágyott és gyűlölt életmintáival, mintát és ellenmintát teremtő hőseivel, a történelem – világnézetileg, nemzedékileg és szociálisan persze igencsak eltérő irányultságú és tartalmú, de azért jellegzetesen – értelmiségi látószögeivel, értelmiségi példabeszédekkel, kiszólásokkal, utalásokkal.

Vallomás vagy vetkőzés?

Aki önéletírásba vagy életének elbeszélésébe bocsátkozik, elkerülhetetlenül megkettőzi önmagát. Ez részben reflexív-megismerő, részben lírai-azonosuló vagy lírai-tagadó viszonyt feltételez önmagunkhoz, illetve ezek folyamatos váltogatását az út (vagy utazás) során, amelyet az emlékezés folyamatosan lefektetett sínpályáin haladva, önmagunkhoz teszünk meg, még a merőben privátot, az esetlegeset, a pusztán életrajzit is bizonyos jelentőséggel, súllyal ruházva fel, akár a személyiség fejlődéstörténete, akár valamilyen külső történet szempontjából. A szóbanforgó jelentőség *egyrészt* ismereti jellegű: a privátélet odáig legfeljebb saját belső használatra tudatosított mozzanataiban a közösségi élet (történelem, társadalom, erkölcs, politika stb.) nagy és átfogó történéseinek és töréseinek visszfényét pillantjuk meg és a kortársak/sorstársak életével összekapcsoló szálak sokaságára ismerünk rá tulajdon életünkben. *Másrészt* a személyes élet merőben privátnak tetsző mozzanatai is bizonyos erkölcsi jelentőséget nyernek a személyes élet önéletrajzi típusú, publikus

elbeszélésében. Az elbeszélő ugyanis nem katalogizálni igyekszik élete eseménytörténetét, nem egy halom tényt hord előtünk össze, hanem azért (akkor és úgy) beszél el anyagát, mert maga is meg akarja érteni, egyben tehát értelmezni és valamiképpen igazolni is kényszerül: önvizsgálatot tart, számvetést készít az elemzés és ítélkezés/felmentés intonációjával (megálltam-e a helyem? elbuktam/elbuktunk? megtettem-e mindent? mit tettem és mit tehettem? miért maradtam itt? miért nem mentem el? miért vagyok itt még mindig? stb.stb).

Az elbeszélői hangnak ez morális (de legkevésbé sem rágódva moralizáló) színezete, az értelmiségi elbeszélők egyéni sorsát megint az egésszel kapcsolja össze, jelen esetben a korabeli magyar társadalom és egy társadalmi csoport vagy osztály (a magyar középosztály, úri és értelmiségi középosztály) egészével, továbbá egy-egy nemzedéki csoporttal (ez esetben a huszadik század három történelmi nemzedékéből kettő: a törzsökét tekintve a 20-as évek derekán-végén születettek és a negyvenes évek közepén-végén születettek csoportjával).

Végző soron az önéletrajz/önéletírás/életvallomás azt az erőfeszítést foglalja magában, amellyel a tettei és művei révén nyilvánossá vált ember irodalmi (szépirodalmi, sőt, kifejezetten esztétikai) eszközökkel megküzd az „oikosz” magánjellegű, senkire nem tartozó életanyagával, hogy a megformálással – az emlékezetében élő képek, hangulatok, ismeretek, vagyis események, tények, reflexiók szelekciójával, izolációjával, kombinációjával – felszínre hozza az „oikosz”-ban és „idiosz”-ban a „koinosz”-t, a „közöset”. Ez a tét és ez a küzdelem választja el az életírás-memoár-életrajz-irodalomnak attól az óceánjától, amely kifejezetten a privátot, a partikulárisat, a senkire nem

tartozót közli az olvasóval, élvezettel határolva el a privátélet szórakoztató borzalmait, egzotikus, pikáns részleteit mindentől, ami a közösség komoly, *tehát* unalmas és fárasztó világával, a nyilvánossággal, a közemberivel kapcsolná össze. A „celeb”, vagyis a privátember vallomása *vetkőzést* (vagy vetkőztetést) jelent, nem pedig a nyilvános ember új aspektusból való fölépítését, vagyis általánosítást és az életanyag heterogén elemeinek összekapcsolását valamilyen elképzelt és megalkotott egész – az egész élet – részeiként.

Két-három nemzedék

Mindkét életelbeszélésben egy-egy markáns, és a személyes sorsot meghatározóan befolyásoló Apa-figura magasodik ki az életvilág gazdag alakgyűjteményéből – modellként és/vagy ellenmodellként, a mintakövetés és a mintatagadás értelmében egyaránt. Elérhetetlen eszményként, már-már szoborként körüljárható módon állnak ezek az Apa-imagók a fiúk előtt, akik így – alkatilag – egész életükre fiúk maradnak, mert – ha más-más okból is – nem képesek és nem is akarnak Atyává – Pater Familias-szá, Úristenné, Autoritássá, Mesterré stb. – válni. Félreértés ne essék: nem az apa-szerep és a vele járó erkölcsi felelősség tényleges teljesítését tagadják meg, hanem annak *habituális felvételétől és eljátszásától* vonakodnak.

Hankiss esetében ez inkább kitérés a csodálattal felidézett Apa szerepének („az” Apa-szerepnek) elkötelező súlya és elmerevítő felelőssége elől (Apának lenni, Apaként fellépni egyben bezáródást, elnehezülést, „késszé válást” is jelent). Lengyel esetében inkább az Apa-szereppel való konfrontációból,

a szerepben bennerejlő uralmi magatartás és autoritás-igény – nemzedékileg tipikus – elutasításából származik az „örök fiúság” habituális szerepe. Hankiss habituálisan megőrzött-kitartott „fiúsága”, sőt, kölyöksége (született csínytevő, trickster: hermészi alkatának, melyről alább még szó lesz, ez talán legmegnyerőbb, legelbűvölőbb vonása, mondhatni ez az ő sajátosan hermészi bája) nem a tekintélyellenesség nemzedéki érzületéből nő ki, mint Lengyelé, s ennyiben nélkülöz minden nemzedéki-történelmi jelleget és persze pátoszt is. Sőt, kifejezetten magánjellegű és pátosztalan: nem az engesztelhetetlenül lobogó ifjúság, hanem a kíváncsi, elfogulatlanul vagy épp pajkosan kérdezősködő gyermek habitusát testesíti meg a megismerésben. Személyes és nem nemzedéki, alkati és nem történelmi töről fakad, jóllehet, megvannak – mindenekelőtt Hankiss többszörösen is késleltetett indulásában és a fennállótól való viszolygásában e „gyermeki habitus” önkéntelen és tudatos választásának a történelmi okai is. Számára – úgy látszik – ez volt a legkézenfekvőbb (az alkatával, habitusával leginkább összhangban álló) kitérés a hatalommal való heroikus konfrontáció és/vagy prózai megalkuvás és együttműködés nemzedéki és igencsak felnőtt választása elől.

Kitérni annyi, mint kicselezni, átverni az ellenfelet. Mire fölocsúdik, már árkon-bokron túl lenni. Ártatlan képpel csúfot űzni a hatalomból. Ahogyan korlátolt osztályfőnökből az osztály fenegyereke űz csúfot – általános derültség közepette –, anélkül, hogy az felfogná, mi is történik éppen. Mert, persze, Hankiss is a közönségnek játszik (akárcsak Lengyel). Szeret tetszeni, szereti, ha poénjai bejönnek. De nem akar minden áron tetszeni. Ő is elmondhatná magáról Iván Bunyinnal: „nem vagyok én aranytallér, hogy mindenkinek tetszem”. Pedig sokaknak tetszik,

sok híve, sok olvasója van. Sikeres ember, noha nem érzi magát annak. Nem, mert még nagyobb sikerről álmodik, vagy, mert megveti a sikert, hanem mert organikusan nem képes átélni *a sikert mint hatalom-pillanatot*. Mintha valami belső morális tiltás állná útját annak, hogy sikerét sajátjának tekintse. Mintha belülről folyton és kényszeresen elhatárolódna minden *külső sikerétől*. Egyszerűen nem hódol be a sikernek. Saját sikerének sem. Nem lesz a rabja. Mint minden kötöttséget, a siker hatalmának kötöttségét is rosszul viseli. Szabadságát félti tőle. A nem-sikeresség – nem-aszketikusan, de morálisan felfogott – sikere, ez az, amire ő pályázik. Az apai habitus elhárítása ebből a szempontból a sikeres felnőtté válás (a siker mint befejeződés, lezárulás, „bekötötté válás”) elhárítását jelenti. „Fiúnak” megmaradni – legalább habituálisan, legalább a gondolkodásban és az érzületben nem válni felnőtté –, nincs ennél nagyobb életsiker egy siker-kerülő számára.

A Hankiss saját korcsoportjából kiemelkedő – jelképesen „28-asoknak” is nevezett – nemzedéktől ez a *fiúi habitus nemzedékileg* idegen. Történelmi értelemben ez az 1945 utáni „alapító atyák” nemzedéke (pro és contra, mondhatni, egymás ellen és egymás mellett alapító atyáké), amely *habituálisan* már egészen fiatalon kész felnőtt volt, mert túl gyorsan került rá a történelem futószalagára, és *habituálisan* már harmincas évei végén komor felnőtt, tekintélyes, komoly idős ember volt, függetlenül attól, hogyan alakult sorsa a világháborút követő két évtizedben: elszenvedte-e vagy inciólta-e az 1945-től 1956-ig tartó rendszerváltásokat (gyakran hol elszenvedte, hol inciólta őket), aminek következtében a társadalmi-kulturális perifériára szorult – fentről lekerülve –, vagy ellenkezőleg: a perifériáról a centrumba

került – alulról feljutva a hatalom – politikai, gazdasági, kulturális hatalom – legmagasabb szintjeire. Hankiss nemcsak „45-ös”-sé nem vált, nem válhatott (ehhez túlságosan távolról érkezett mind szociálisan, mind kulturálisan a főváros politikai és szociális szempontból is radikálisan átrendeződő értelmiségi világába, nem érintették meg „fényes szellők” népi kollégiumos illúziói, még átmenetileg sem élhette meg pozitívan a 45-ös rendszerváltást, amelynél mélyebb és radikálisabb nem volt a magyar történelemben), de nemzedéki értelemben nem válhatott „56”-ossé és „68”-assá sem. Éppen az államát és rendszerét veszített „úri-keresztény középosztály” 1945 utáni társadalmi talajvesztése, „bűnös osztállyá” válása – a családi, az osztállysors katasztrofális történelmi fordulata – szublimálódott nála *egzisztenciális alapélménnyé* és személyes karaktere jellegadó vonásává: nem azonosulni semmivel semmi körülmény közt, semmilyen hatalommal, semmilyen külső determinációval; nem köteleződni el pártok, ideológiák, filozófiák mellett, megmaradni az örök keresésben-és-találásban; semmihez nem csatlakozni végleg; életben és tudományban mindent feltételesen fogadni csak el; elhárítani, elkerülni, visszautasítani mindent, ami elnyeléssel, függéssel, kiszolgáltatottsággal fenyegeti a személyes egzisztenciát.

Lengyel – ehhez képest – a 68-as nemzedékhez (a modernitás utolsó tipikus nemzedéki formációjához) tartozik és teljes mértékben osztozik is a 68-asok nemzedéki sorsában – eszményeiben és habitusában, nyughatatlanságában és szelídségében, illúzióiban és vereségeiben, tévútjaiban és megtéréseiben. Lengyelt korántsem jellemzi az a fürgesség, könnyedség, csúfondárosság, amellyel Hankiss – a körülmények

vagy mások által által számára kijelölt – jó- és rossz-sorsok elől szüntelenül (és mindmáig) fityiszt mutatva elugrál. Lengyel is szívesen mutat persze fityiszt, de ő nem magányos egzisztenciaharcos, hanem ilyen-olyan nemzedéki kohorcok szervezője vagy hangadója, aki mindig teljes komolysággal megy bele a harcba, de mintha csak azért, hogy kiszállva belőle (avagy már menet közben kívülről kommentálva, felfedve a legtitkosabb haditerveket, a harcosok szenvedélyeit, lelki mozgatórugóit), ugyanilyen komolyan végére járjon az éppen folyó vagy lezárult harcnak, megfejtse a harc és a harcosok titkát: kik is ők és miért is harcoltak? Akár egy lírikus, egyszerre éli át az alany és a tárgy helyzetében az eszmei és politikai, a személyes és csoportos küzdelmeket. Szenvédélyesen azonosul valamivel vagy valakivel, de mintha csak azért, hogy becsalogassa a megismerés hálójába, és így, ezen a lényegbe hatoló módon ismerje meg és vallja ki végül is saját nem-azonosságát, sőt, idegenségét vele szemben. Ez – ez a végső nem-azonosulás semmivel és végső megismerni-akarása mindennek – ugyancsak hermészi alkatra vall, és egyfajta magányosságot eredményez. A kóbor lovag, a partizán, az akcióhős magányossága ez, aki ilyen-olyan nemes ügyek mellé szabad akaratából és csakis végső esetben – ha minden kötél szakad – elkötelezheti magát, de egyetlen ügy mellett sem horgonyoz le véglegesen: mennie kell tovább, mert még sok dolga van, sok csomót kell még kioldania vagy kettévágnia, és ha ez a csomó ő maga, akkor önmagát is. Legszebb pillanatai ezek: a kötelékeknek, a hatalom és a személyiség csomóinak megoldása, igazi szabadító- és szabadulóművész. Más kérdés, hogy olykor magát a személyiséget is csomónak látja, és nem érti, miért vonakodik hőse a szabadságtól, miért ragaszkodik olyan elszántan

rabsága kötelékeihez: azért, mert ő történetesen ezen a módon van egyben, így létezik, e kötelékek nélkül darabjaira hullana.

A 68-as nemzedéki kohorc mindig is kóborlovagok, partizánok, akcióhősök, közösségről vizionáló harcias Egó-k laza érzelmi és stilisztikai közössége volt, úgyhogy Lengyel László ebben sem üt el nemzedéke legjavától. Lengyel sem akar „odakozmálni” külső körülményekhez, hatalmi helyzetekhez, intézményes vagy tekintélyi szerepekhez, bármihez, ami megelőzi vagy helyettesítheti őt, amivel nem személy szerint és nem belülről azonos. Szabadon jár-kezel a szerepek között. A csillapíthatatlan megismerésvágy, a kuliszák mögé, a felszín alá hatoló, már-már gyermekded kíváncsiság hajtja. Eleme az elvárásoknak, érzékenységeknek, morális skrupulusoknak fittyet hányó, zabolátlan szabadság. Az atyai tekintélyesség, a megállapodott felnőttkor komolysága és komorsága, a moralizálás, az épületes hivatkozás tapasztalatra, falakra, korlátokra, határokra – általános ellenszenv tárgyát képezték a 68-as nemzedék szemében, Nyugaton és Keleten egyaránt. Inkább soha ne nőjön be a fejünk lágya, semhogy olyan kőfejűekké váljunk, mint az előttünk járók. „Bár olvastam és mellbe vágott Heller *Valami történt* című regénye – írja Lengyel –, csak jóval később értettem meg: »Végre tudom, mi akarok lenni, ha nagy leszek. Amikor nagy leszek, kisfiú akarok lenni«. Sajnos, még mindig nem vagyok elég nagy, hogy átlépjem a kisfiúság határát, hogy úgy írjak, beszéljek, mintha még nem dőlt volna el a sorsom.”

Az apák nemzedékéből a konfliktuskeresők, a megvesztegethetetlenek, a tiszták, a más sorsot választók, akik valamiért – már 1948-49-ben vagy legkésőbb 1956 után – kibuktak a hatalmi elitből, belső és külső emigrációba szorultak,

marginalizálódtak, üldözöttek vagy csak kegyvesztettek, mellőzöttek lettek, már pusztán helyzetüknél fogva közelebb kerültek a 68-as fiatal nemzedékhez, miközben saját nemzedéküktől eltávolodtak, elidegenedtek. A korabeli „lúzerek” hatalom- és tekintélynélkülisége, lezsersége, fiatalossága eleve megnyerő volt az induló fiatalok számára. Sőt, bizonyos értelemben a fiatal nemzedék „kooptálta”, magába fogadta a „kallódó”, nemzedékikből „kiesett” – és már pusztán ezért rokonszenves – öregebbeket: a tekintélyellenesség tekintélyeiként fogadta el őket, nem az „atya”, hanem az „idősebb báty” szerepében, akik az eleven, nem kanonizált történelmi tudás hordozói és továbbörökítői voltak számára (köztük sok 56-ossal, akik nem találták helyüket a kádári konszolidáció eufóriájában). Torzítatlan tudásra éhes, szenvedélyesen igazságkereső, a hivatalos tudással szemben gyanakvó, a hazug kompromisszumon alapuló fennállóval szemben engesztelhetetlenül kritikus hallgatóságuk éppen a 68-as fiatal nemzedékből került ki ekkor, abból a nemzedékből, amely különleges történelmi elhelyezkedésénél fogva – lévén végemzedék, utolsó nemzedék – a történelmi horderejű cselekvés lehetőségének frusztráló hiányát a történelmi oknyomozás szenvedélyességével és kifinomult történelmi érzékenységgel próbálta pótolni. Ezekből az „idősebb testvéreként” a nemzedékbe fogadott, egyenrangú társaként elismert apáktól (olykor nagyapáktól) teljesen idegen maradt, ösztönös irtózás vagy tudatos tagadás tárgyát képezte saját korosztályuk uralkodó habituális mintája (a paternalista autoritás) és *habituális fiatalság* tekintetében inkább a „68-as” nemzedékhez hasonultak. (Hogy mit értek „habituális fiatalságon”, azt talán kellőképp megvilágítja a Fidesz alapító nemzedékének sokakat

meglepő, mindenesetre gyors és látványos habitus-váltása: habituális „elhasználása” a fiatalságtól, így a félnemzedékkel idősebb liberális politikai apák habituális fiatalságától is, és beöltözése az apák paternalista-autoriter habitusába a 90-es évek közepétől.)

Hankiss habituálisan nemcsak saját nemzedéke megállapodott „felnöttségétől”, paternalizmusától üt el élesen, hanem e nemzedék számkivetettjeinek, „veszteseinek” (polgári, szociáldemokrata, NÉKOSZ-os, 56-os számkivetettjeinek és „veszteseinek”) habitusától is, mind ennek csalódott, rezignált, mindenre legyintő változatában, mind konfrontálódó, szakadár, lázadó, változatában. Hankiss – és e tekintetben alkatilag csakugyan közel áll Lengyelhez – több csapathoz, műhelyhez kötődött ugyan pályafutása során, de soha nem fűzte egyetlen csoporthoz sem olyan fokú érzelmi, erkölcsi vagy politikai elköteleződés, hogy alárendelje vagy akárcsak összehangolja valamelyik csapattal saját személyes ambícióit, vágyait, terveit. Ha már, akkor inkább ő hozott létre csapatokat maga körül, de mindig témák, új ötletek, kutatási tervek kidolgozására és megvalósítására, sohasem saját szolgálatára. Mindig túl sok ötlete volt, túl sok minden érdekelte ahhoz, hogy kedve vagy ideje lett volna intézményesíteni önmagát, akár az iskola-teremtő, akár az intézményi atya szerepében. Egyébként épp ez az atyáskodástól mentes, nyitott, gyakorlatias, önzetlenül segítőkész, csak a teljesítményre figyelő attitűd tette őt olyan rokonszenvesé a 68-as nemzedék szemében: nem is volt érzékelhető, hogy *életkorilag* ő nem ehhez, hanem az előző nemzedékhez tartozik. Neki nem kellett hasonulnia, szerepet-váltania, mert alkatilag (nem pedig a történeti sors gyűrődései és nem is saját választása folytán) volt s

maradt idegen tőle a Pater Familias szerepe. De idegen maradt a lázadó ifjúság romantizált szerepe is. Inkább a mindenre rácsodálkozó, rákérdező, eleven eszű kópé – a trickster – játékos-komoly habitusát alakította ki és kamatoztatta szellemileg. Könnyedsége, közvetlensége, derűje elbűvölő és leszerelő volt. Volt ebben a habitusban valami, ami Weöres Sándoréra emlékeztetett: egy éppannyira nem-nemzedéki, nem-történeti eredetű, alkati gyermekesség (nem-felnőttég, nem-apaság) alakult át észjárássá és személyes habitussá.

Lengyel 68-as lázadó fiúsága, „apátlansága” és antipaternalizmusa mögött (még ha a vallomásos-értelmező önéletrajz visszatekintő elbeszélője kissé a Tékozló Fiú megtérő, feloldó intonációjával idézi is meg saját apa-ellenes lázadásának történetét, a Tékozló Fiú akkor is Fiú marad) egy egész nemzedék „fiúsága” sejlik föl: az Apa-szerep (az apai tekintély, az apai uralom, az apai fölény) nemzedéki választhatatlansága, amelynek csak különös helyi szint ad a kádárizmus paternalista politikai uralmi módja. Ezért is jelenik meg Lengyel elbeszélésében a nemzedékileg tipikus visszanyúlás a nagyszülők habituális mintájához, akik egy birodalmi Magyarország dimenzióiban növekedvén és mozogván, mintha maguk is nagyobb formátumúak, tágasabb gondolkodásúak, kiegyensúlyozottabbak lettek volna, mint gyermekeik a szuverén nemzeti Magyarország trianoni határai között felnövekedő nemzedék, amely – mind a két világháború között, mind a második világháború után – autoritárius mintákhoz szocializálódott és tipikusan ezeket realizálta élete minden színterén – politikától a gyereknevelésig –, függetlenül attól, hogy az autoriter minta jobboldali vagy baloldali előjelet kapott-e (igen gyakran és épp az autoritarizmus közös

nevezőjén ez a jobboldaliság és baloldaliság különösebb nehézség nélkül át is fordult egymásba).

A nagyszülők alakja mint a szülőkével szembefordított elleneszmény kifejezetten tipikusnak mondható a 68-as nemzedék mintaválasztásában. Elsősorban értelemszerűen azokban a családokban, ahol a nagyszülők „hatalomtól fosztott” nemzedékéből – tündökletes személyiségű, nagyformátumú, a szülőknél nyitottabban gondolkodó és kevesbé aggályoskodó nagyanyák és nagyapák közül – legalább *egy* még élt az új nemzedék kamaszkorában. De ahol hiányzott a nagyszülő, ott igen gyakran a választott „öreg” – a nagyszülők nemzedékéhez tartozó mester, gimnáziumi tanár, atyai barát – pótolta ezt a hiányt.

Hankissnál jellemzően – és megint nemzedékileg tipikusan – nyoma sincs a nagyszülők ilyen ellen-eszményítésének (ami egyébként a 68-as nemzedéknél teljesen megfelelt az 1918 előtti Magyarország, vagyis a kiegyezéses-századfordulós Osztrák-Magyar Monarchia eszményítésének, persze, nem politikai eszményítésének, és egyben mindkét autoritárius rendszer, a horthysta és a kádárista zsigeri elutasításának). Hankissnál éppenséggel a szülők (mindenekelőtt az apa) képviseli az abszolút eszményt. Őnála – s ez megint nemzedéki vonás – sokkal kevésbé éles a Horthy-korszak autoritárius, rendies jellegének érzékelése, annál élesebb az 1945 utáni szocializmus autoritárius-diktatorikus jellegének érzékelése, amit viszont Lengyelben tompít – nemzedékileg nála is tipikusan – az ebben a rendszerben megélt gyermekkor és ifjúkor közvetlen tapasztalata, a rendszerben szocializáltság (ahogy Hankissét meg a háború előtti rendszerben). Lengyel a tárgyilagosságra törő méltányosság érzületével méri fel az etatista rendszer teljesítményét, ami nem

merült ki a rémuralomban, az autoritarizmusban és paternalizmusban, a szovjet függésben, az 56-os politikai forradalmon leverésében és megtorlásában, hanem egyszersmind a modern ipari társadalom fogyasztói típusának megfelelő formák, normák, minták, értékek megteremtésének, a sok évszázados rendies kasztrendszer, a kemény osztálytársadalom felszámolásának és – az etatista-kollektivista ideológiai máz alatt – a magyar társadalom példátlan mértékű polgárosulásának, az individualizálódásnak a korszaka is volt.

A hermészi alkat

A nemzedéki utak és egyéni karakterek kontrasztja és egymásban tükröztetése színt, feszültséget visz a párhuzamosan elbeszélte kettős életrajzba. Ugyanazt a világot – a huszadik századi magyar társadalom életvilágát – egyszer innen, másszor onnan látjuk az időben és a szociális-kulturális térben. A kulturális és szociális karakterisztikumok hasonlósága szembeötlő: mindketten több generációs értelmiségi családból jönnek, kulturális-műveltségi, habituális hátterük az 1945 után deklasszált úri magyar középosztály, amely – akár úgy építik be személyes identitásukba, mint Hankiss: nyugatias, polgárias alkatelemként, akár úgy, mint Lengyel egy nemzedékkal később: megtagadva és elfordulva tőle – mélyen meghatározza észjárásukat, modorukat, ethoszukat. Még tovább: mindketten hasonló szerepet játszottak a magyar civiltársadalom építésében: *részben* nyilvános, szakmai és reformer-tanácsadói szerepükkel, az állampárt felvilágosult, reformista szárnyára gyakorolt nyomással (nemcsak a felforgatásban a pártba lépésig is elment és jó darabig úgy maradt

Lengyel, hanem az outsider társadalomkutató Hankiss is), *részben* a magyar közvéleményt formáló publikus felvilágosító-kritikai tevékenységükkel (nemcsak Hankiss, hanem Lengyel is), ami a rendszerváltás közben (alatt és után) sem szűnt meg, csak átalakult. Nem meglepő, hogy – és éppen az Antall-kormány idején, jóllehet a kormányfőhöz mindkettőjüket személyes szálak fűzték – Hankiss és Lengyel szinte egyidejűleg mutattak példát a civilkurázsira, vagyis arra, *mit jelent nem meghunyászkodni, megalázkodni, elgyávulni a mindenkori hatalom színe előtt*, mit jelent *polgári módon – jogaink és az érvényes szabályok tiszteletben tartását követelve – engedetlennek lenni*, milyen egyszerű végül is életben maradni, ha a tisztesség és tisztességtelenség közti választást nem hazudjuk át az élet és halál közti választássá, hogy aztán könnyebb szívvel választhassuk a tisztességtelenséget (mint az életben maradás egyedüli lehetőségét).

Van azonban – a morális karakter hasonlóságán túlmenően – a két elbeszélő között egyfajta mélyenfekvő *alkati hasonlóság* vagy inkább *rokonság* is, amit – az életelbeszéléseikben feltárulva-elrejtőző – személyiségük *hermészi alkatelemének* neveznék. Ennek az egykor nagyon népszerű levegő- vagy szélistennek (Hermésznek/Mercuriusnak) a nevéhez, mint ismeretes nagyon sok megbízatást és találmányt kapcsoltak a régiek. Hermész azonban mindenekelőtt mégiscsak a közvetítés, a hírhozás és a megismerés istensége volt, amennyiben ez nem más, mint valamilyen rejtett, dugdosott, elásott, mögöttes vagy máshol található tudás megszerzése, elcsenése, nyilvánosságra hozása, és ezáltal megosztása mindenkivel; nem más, mint a dolgok felszíne mögé nézés, lehatolás és behatolás,

felszínre hozás és leleplezés. *Hermész herméneusz* – a nyelv révén közvetítő – nem magának akarja a tudást, hanem mindenkinek: a mindenkivel megosztott, s ebben az értelemben *közös tudás* angyala.

Hermészi minden *értelmezés, fordítás, utazás*, a különféle nyelvek, társadalmi csoportok, kulturák, világok közötti minden *közvetítés*. Hermész – *lélekvezető, kalauz, postás, tolmács, mestertolvaj*. Kerényi Károly *Hermész, a lélekvezető* című – a hermészit kifejezetten hermészi szellemben feszegető és feltáró – tanulmányában Hermész *Iliász*beli szerepéről azt írja, hogy az ő művészete „kizárólag a nem heroikus kibúvók” megtalálásában áll. A hermészi szerep – *nem heroikus szerep*: hiányzik belőle a teljes-önfeledt önátadás, a belefeledkezés abba vagy az azonosulás azzal, amit a hermészi alkatú ember éppen csinál. „Hermésznek sorstól rendelt tulajdonsága, hogy számára és jelenlétében nincs önfeledtség.”

Nem akarja, illetve folyton harcol az ellen, hogy azonosítsák azzal, aminek éppen mutatkozik, amit épp mond, gondol, cselekszik. Nemcsak nem ragad bele semmibe, sem sikereibe, sem győzelmeibe (hisz a hermészi ember alapvetően győzedelmes fajta), nemcsak érzéketlenül hagy maga mögött mindent, amivel elkészült, amivel megvan (belülről nem foglalkoztatja többé), de azon is *túl van* mindig kissé, amit éppen csinál, amiben éppen benne van. Hermész *mindig máshol van, máshol bukkan fel*, nem ott, ahol keresik vagy várják. De sohasem azért, hogy ott is maradjon, hanem, hogy elhozzon valamit vagy kivezessen valakit valahonnan – egyik világból a másikba, egyik helyről a másik helyre, vagy, hogy összekösse a távollevőket és az egymás számára idegeneket.

De ugyanezért: a leghőbb hermészi vágy és törekvés: a közvetítés állapotában maradni, nem leragadni soha sehol; nem válni elevenen munkáló szellemből kész dologgá, „valamivé”; folytonosan keletkező és önmagát megújító „levésből” meghatározottságában lezárult létté. Innen a hermészi alkatú ember *belülről fakadó* rang- és hatalom-megvetése, menekülése minden hatalmi helyzettől, minden késszé válástól, minden megrögzüléstől. Az értelmezés hermészi hatalmából sem kovácsol vértet, tekintélyt, presztízst, nem engedi maga fölé nőni, meg akarja fejteni, önmagának is végére akar járni, nehogy eleven és játékos szellemből Hermész-szoborrá vagy Hermész-maszkká merevedjen.

A folytonos úton levés, a helyhez kötődni-nem-akarás és nem-tudás nem értelmetlen ide-odacsapódás, zaklatott és sehová meg-nem-érkező bolyongás a helyek között, hanem keresés, vezetés, kalauzolás, hírhozás, vagyis a legkülönfélébb helyek - olykor váratlan és szellemes – összekapcsolása, egymásra vonatkoztatása az értelem szövevényes szálaival. Hermész mindenekelőtt hírnök – hírt hoz valahonnan valakiknek, onnan, ahová csak neki van bejárása (Hermész ugyanis mindenhová képes behatolni, belesni, nem tiszteli az ajtókat, a falakat, a határokat). Ennyiben mozgása mindig valami mögöttesnek, mélyen fekvőnek, rejtettnek, titkosnak a felfedése, felszínre hozása is: kifigyelés, kihallgatás, meglesés, kiásás. Gyakran ölti a tolvaj alakját: elcseni az igazságot, hogy megoszthassa mindenkivel. Amit mások saját jól felfogott érdekükben titokban tartanának, vagy egyszerűen magánügyüknek tekintenek, azt szemrebbenés nélkül közhírré teszi.

Ebben az értelemben a hermészit bizonyos szemérmertlenség jellemzi: nem ismer sem istent, sem embert, ha megoszthat egy értesülést, hírt hozhat vagy megfejtethet egy helyzetet, felszínre hozhatja egy közember viselkedésének titkát, hogy milyen titkos rugóra jár a személyisége. Magának sem kegyelmez. Éppoly kíméletlen és lényegretörő érdeklődéssel, éppoly kíváncsian fürkészve hajol önmaga, mint bárki más fölé, hogy megértse, miért olyan, amilyen. Ebben a formában azonban nem kivallja önmagát, nem megvallja/meggyónja életét, hanem eltárgyasítja azt. Úgy forgatja kezében, mint valami távoli, idegen tárgyat: „ez lettem volna én?” és: „nézzük hát, mi is a titka ennek az alaknak!” A megismerő, a minden leplet lerántó, minden burkot lefejtő, minden határt átlépő szellem gátlástalanságát, szemérmertlenségét éppen ezzel az – érintettek szemében korántsem mindig kellemes, sőt, olykor kifejezetten bántó – eltárgyasítással menti: nem bántani akarlak, csak megérteni – mondja, mint kisgyermek a békának – mint a gyermek Hermész a teknősbékának –, amikor benső titka után kutatva, kibebezi.

Mentségére legyen mondva (ha ez mentség), hogy önmagának sem kegyelmez. Persze egy dolog az élveboncolás, amikor önmagunkon hajtjuk végre és más, amikor más, lett legyen ez a boncolás mégoly fájdalommentes is, hiszen csak értelem szikéjével végzik. Kétségtelen, hogy e határokat és korlátokat nem ismerő gyermekien naiv hermészi kíváncsiság egyként jellemzi mindkét elbeszélőt, csak Lengyel nagy előszeretettel boncol személyeket (szerepszemélyeket) is (mintegy a rúgót keresve, amelyre járnak), Hankiss viszont szívesebben szed szét személytelen struktúrákat, szívesebben modellez és rendszerez, mintegy a hallgatóra bízva az alkalmazást és egyben a

felelősséget is, ha valami nem stimmelne (nem jól értette meg a sémát vagy rosszul alkalmazza). A hermészi megismerésnek ezen az anatómiai jellegén mitsem változtat, hogy jólneveltséggel palástolják, vagy, hogy a megfejtés tárgya maga a hermészi alkatú ember saját személye és pályafutása, mint ebben a beszélgetőkönyvben is.

Hermész – a határokon átjáró. A határokkal szembeni érzéketlenség, a határsértés élvezete nem pusztán a tiltás megszegésének, a botránynak vagy csínytevésnek az érzéki örömeiben rejlik. A határ hermészi megsértése sohasem lendíti ki a végzet üstökét, nem válik egyszeri és visszavonhatatlan, a határsértő egész életét követelő, s ennyiben sorsszerű (sorsot előidéző) tette. Minden határsértő akciójából sikerül ép bőrrel kikeverednie. Mert határsértései a kópé csínytevései és nem a tragikus hős törvénszegő tettei. Nem idéz magára sorsot általuk. De Hermész nemcsak a tragikus, hanem az epikus hős heroizmusát is nélkülözi. A határok átlépésében nem az érzéki élvezet és nem is az erkölcsi kihívás, hanem a termékeny pillanat szellemi izgalma a meghatározó: a határok megsértése azt jelenti, hogy az egymástól elválasztott területek vonatkozásba, értelmi kapcsolatba kerülnek egymással, az eladdig elhatárolt létmozzanatok a megértő és értelmező szellem mozgása szinte magától köti össze. Semmi erőszakoltság, semmi kényszeredettség, semmi merevség. A szellemi erőnek erre a gyengédségére, a szétszakítottság kínját enyhítő hatására utal Hermész egyik állandó jelzője: *akakétó*, vagyis – Kerényi értelmezése szerint – „fájdalmat nem okozó”, szó szerinti értelemben pedig: „rosszat nem tevő”, vagyis jóindulatú, jóságos. Hiszen csak az értelem közvetítése révén enyhülhet bármely meghasonlás, ellentét, harc közvetlen

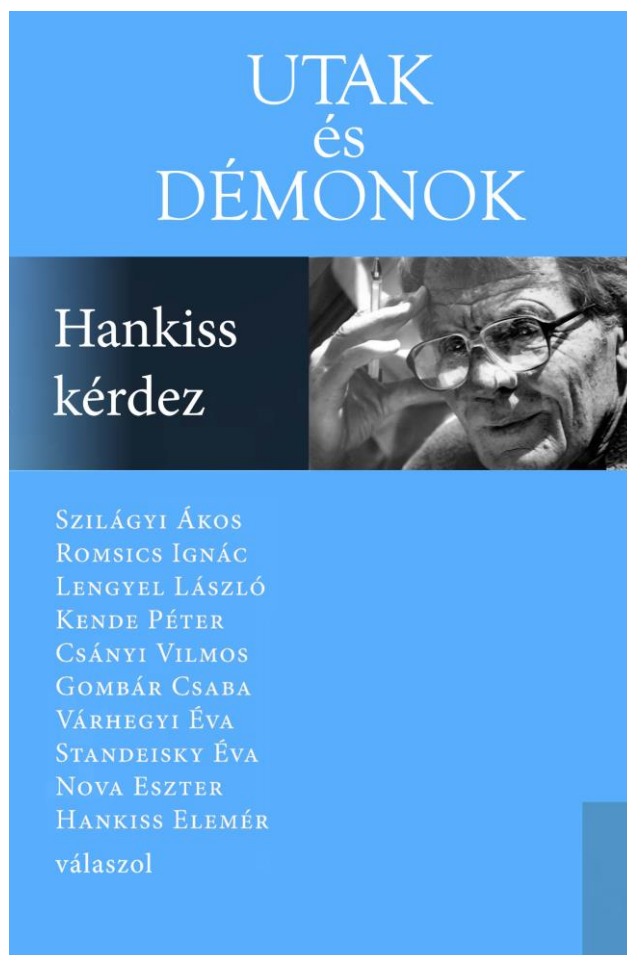
gyötrelme, csillapulhat bármilyen fizikai vagy lelki kín. Nem megoldást nyújt, hanem enyhülést hoz, azáltal, hogy a külső világ, az anyagi-fizikai világ kibékíthetetlen ellentéteit fölemeli az értelemhez, a megérthető és belátható tartományába, ahol a dolgokat a szellem szemeivel szemlélő elme kerül túlsúlyra az akarattal, a szenvedélyek érzéki közvetlenségével és a cselekvések elkerülhetetlen egyoldalúságával szemben.

Jellemző, hogy sem Hankiss-t, sem Lengyelt nem találjuk a harcosok között, annál gyakrabban a hírvivők, a közvetítők, a tolmácsok és parlamenterek köztes világában, noha e világban is mindig másutt, hol itt, hol ott, soha semmiféle szereppel, posztal végleg (vagy teljesen) nem azonosíthatóan, nem megfoghatóan. Soha senki, semmilyen oldal, intézmény sem mondhatja el egyikükről sem, hogy „hozzánk tartozik”, a „mi emberünk”, a „mi kutyánk kölyke”. A hermészi alkatú ember számára még az is nehézséget okoz, hogy önmagát önmagához tartozónak ismerje el, hacsak nem akkor, ha ez nem más, mint a „semmihez-senkihez-végleg-nem-tartozás”. Igazában csak ott tud végleg megmaradni, ahol elfogadják őt ebbéli léte szerint – a kötetlen szabadság létmódjában.

Koinosz Hermész

„Ha ketten közös vállalkozásra indulnak – írja Kerényi – „Koinosz Hermész”-t (közös Hermészt) kívánnak egymásnak, ami inkább jelent „közös rablást”, mint „közös találást”, a leginkább azonban „közös találást-és-rablást”. Ez alapján véve minden üzleti vállalkozás jelszava.” (31) Két hermészi alkat kalandja ez a könyv, s ahogy ők kívánhattak volna egymásnak közös

vállalkozásuk kezdetén „Koinosz Hermész!”-t, úgy kívánhat a hermészi könyvükben szellemileg kalandozó *értelmező* a kalandra kész olvasónak „Koinosz Hermész!”-t. Hiszen minden értelmezés közös vállalkozás és minden értelmezés a szellem kalandja. Márpedig, mint – Kerényi Károly fejezi be Hermész-tanulmányát – „mindenkinek, akinek számára az élet kaland – akár szerelmi, akár szellemi kaland –, ő a közös vezetője: Koinosz Hermész!”

Kossuth Könyvkiadó, 2016.

